VRAAGSTUKKEN VAN WINST EN VAN WINSTTOEREKENING

door Dr. P. A. M. van Philips

Terreinafbakening en Probleemstelling

Vraagstukken van winstbepaling hebben de geesten van kooplieden, bedrijfsleiders, accountants en economen steeds bezig gehouden. Dit laat zich alleszins begrijpen. Vanouds is de bedrijfswinst de meest omstreden inkomenscategorie; omstreden voor wat betreft zijn inhoud en grenzen en dus de bepaling van zijn grootte, omstreden ook voor wat betreft zijn verdeling. De belangstelling voor de vraagstukken van winstbepaling is echter niet altijd even groot geweest en evenmin hebben de onderscheidene deelvraagstukken in een gelijke mate in deze belangstelling gedeeld. De problematiek van de periodewinstbepaling laat zich *grosso modo* in twee, op grond van analytische overwegingen te onderscheiden deelproblemen opsplitsen, t.w.:

- 1 *het vraagstuk van de winst- en van de verliestoerekening*; het gaat hierbij om de beantwoording van de vraag tot welke voortbrengingsperiode ruilwinsten en verliezen behoren. De oplossing vereist de tijdruimtelijke verbijzondering van opbrengsten en offers.
- 2 *het vraagstuk van de voorraadwaardering*; meer in het bijzonder: het aangeven van de invloed welke van prijsveranderingen uitgaat op de waarde der voorraden en op de periodewinst. Meer in het bijzonder, omdat dit vraagstuk, dat eveneens wordt geboren met het onderscheiden van opeenvolgende voortbrengingsperioden, weliswaar een preponderante betekenis krijgt door het element van de prijsfluctuaties maar naast het prijsaspect ook tal van andere aspecten vertoont.

Ten aanzien van geen van beide hoofdproblemen bestaat er eenstemmigheid van opvatting, noch binnen de kring der bedrijfseconomen, noch in de praktijk van het bedrijfsleven. Betreft men daarbij nog het standpunt van de fiscus, dan is de verdeeldheid nagenoeg volledig¹⁾. Niettemin richt de aandacht van de bedrijfseconomische theorie, generaal gesproken, zich eenzijdig op de problematiek van de voorraadwaardering onder gelijktijdige verwaarlozing van het vraagstuk van de tijdruimtelijke verbijzondering van opbrengsten en offers. Deze ontwikkeling, die enerzijds *begrijpelijk*, anderzijds toch ook *merkwaardig* is, doet binnen het vraagstuk van de winstbepaling „vergeten gebieden” ontstaan, probleemgebieden die wat hun ontwikkeling betreft bij die der overige zijn achtergebleven. Het eerstgenoemde verbijzonderingsvraagstuk vormt zulk een achtergebleven gebied binnen het leerstuk van de waarde en van de winst.

¹⁾ Deze verdeeldheid wordt vaak gesignaleerd en soms ook gekwantificeerd. Vermeldenswaard is een door de Australische hoogleraar Chambers verricht onderzoek. Hieruit blijkt dat men alleen al op grond van de verschillende methoden van voorraadwaardering in de U.S.A. tot circa 9100 uitkomsten komt. In de United Kingdom haalt men zelfs 124.416 verschillende winstcijfers ... „each giving a true and fair view of a company's state of affairs and its profits”. Zijn ramingen noemt hij bovendien conservatief. (R. J. Chambers, *Financial information and the securities market*, A lecture delivered at the University of Sydney, endowed by the Australian Society of Accountants, 1963).

Aan dit vraagstuk nu wil het onderhavige artikel enige aandacht schenken. Ten aanzien van de verliestoerekening bestaat er vanouds in theorie en praktijk een vrij grote convergentie van opvattingen, zij het dat de motivering van de handelwijze niet eensluidend is. Anders ligt dit echter voor wat betreft de toerekening van winsten aan de perioden. In de hieronder volgende beschouwingen zal het accent dan ook worden gelegd op de vraag naar de *economische criteria die kunnen dienen om aan te geven of, en zo ja in welke mate, een geconstateerde ruilwinst als gerealiseerd kan worden beschouwd, en dus als winst van de afgesloten periode kan worden aangemerkt.*

De betekenis van de onderhavige problematiek

De hierboven gesignaleerde eenzijdigheid in de theoretische benadering van het winstprobleem doet *merkwaardig* aan omdat toch het verbijzonderingsvraagstuk op zichzelf reeds geenszins van geringe betekenis is en daarenboven ook omdat, met het gewijzigde klimaat waarin het winstprobleem thans is komen te verkeren, deze betekenis nog is toegenomen. Wil men immers de periodewinst bepalen, dan zal in eerste instantie klaarheid moeten bestaan omtrent de inhoud van het realisatiebeginsel, teneinde daaruit de regels af te leiden die moeten dienen voor de vaststelling van de ruilwinsten van de periode. Pas in tweede instantie komen de overigens niet minder belangwekkende vraagstukken van de voorraadwaardering aan de orde. Deze klaarheid bestaat in genen dele. Zowel de theorie, als ook de commerciële praktijk bieden op dit stuk het beeld van een grote verscheidenheid van principes en conventies. Men zou hiermee vrede kunnen hebben, ware het zo dat deze verscheidenheid zou zijn terug te voeren tot uiteenlopende gefundeerde bedrijfseconomische principes, die elk, in een bepaald concreet geval toepassing zouden kunnen vinden. De praktijk vertoont deze systematiek echter niet²⁾; zelfs worden bij identieke ondernemingen - i.c. ondernemingen binnen eenzelfde bedrijfstak en met een identieke functievervulling - uiteenlopende criteria voor winsttoerekening gehanteerd.³⁾ Dit alles heeft tengevolge dat er bij derden verwarring ontstaat t.a.v. de door ondernemingen gepresenteerde winstcijfers. Wij hebben hier te doen, aldus *Norton Bedford*, met een ernstig probleem ... „of diverse procedures and lack of a standard guide to their use”⁴⁾. Met het veronachtzamen van het vraagstuk van de winsttoerekening aan de perioden wordt dienovereenkomstig ernstig afbreuk gedaan aan het streven naar een meer adequate en een meer uniforme verslaggeving door ondernemingen. De betekenis van de onderhavige problematiek dient dan ook niet uitsluitend te worden afgemeten aan de plaats die deze materie, op zich zelf beschouwd, binnen het vraagstuk van de winstbepaling inneemt; het is noodzakelijk dit verbijzonderingsprobleem te zien in het ruimere verband van de eigentijdse eisen die aan de verslaglegging door ondernemingen worden gesteld. De behoefte aan, en het streven naar een meer adequate en een meer uniforme winstberekenningsmethodiek dwingt tot het zoeken naar aanvaardbare bedrijfseconomische beginselen, niet alleen ter zake

²⁾ Zie o.a. *Montgomery's Auditing*, 1949.

³⁾ *Changing concepts of business income*, Report of a Study Group on business Income, American Institute of Accountants, 1952; *Handbook of modern accounting theory*, ed. by Morton Backer, 1963, Ch. 8.

⁴⁾ *Accountants Encyclopedia*, Vol. I, p. 19.

van de voorraadwaardering, maar evenzeer terzake van de winsttoerekening aan de perioden.

Eenzijdigheid

Inmiddels is het zeer wel *begrijpelijk* dat in de recente bedrijfseconomische literatuur de voorraadwaardering - of anders gesteld: het elimineren van schijnwinsten - sterk wordt benadrukt. De optredende prijschommelingen en de inflatoire ontwikkeling van het prijspeil zijn hier de oorzaken van. Naar mate de prijsontwikkeling een meer excessief karakter vertoont neemt ook de belangstelling voor het winstprobleem toe. Deze correlatie kon men in het verleden constateren en ook thans weer is deze manifest. Toch verschilt het klimaat waarin het winstprobleem thans is komen te verkeren op meerdere punten duidelijk met dat van vòòr de jongste wereldoorlog. Een van deze verschilpunten betreft de visie op het karakter van de inflatie. In de huidige wereld wordt dit phenomeen niet langer gezien als een verschijnsel van tijdelijke aard dat t.z.t. zijn correctie wel zal vinden. Wij moeten, zo wordt ons althans voorgehouden, leren leven met de (kruipende of huppelende) inflatie, die steeds meer wordt beschouwd als een noodzakelijk begeleidend verschijnsel van de welvaartsontwikkeling. Algemeen leeft de verwachting dat de sedert de jongste wereldoorlog in gang zijnde ontwaardering van de geldeenheid, zich ook in de toekomst zal voortzetten.⁵⁾ Het behoeft geen nader betoog dat in zulk een monetair klimaat het winstprobleem een bijzonder klemmend karakter heeft gekregen. Hiertoe hebben zeker ook wel bijgedragen de roep om meer openheid en een grotere gedetailleerdheid van gegevens, de vermaatschappelijking en internationalisering van de ondernemingswijze voortbrenging en de behoefte aan een zekere mate van uniformiteit in de verslaglegging.

Is aan de ene kant de inflatoire ontwikkeling een belangrijke - ja, zelfs de belangrijkste - motor voor de levendige discussies rondom het winstprobleem, aan de andere kant daarentegen dreigt juist uit dezen hoofde het gevaar van een eenzijdige benadering. In tweeërlei opzicht kan men deze eenzijdigheid in de recente literatuur constateren. In de eerste plaats wordt steeds meer in winsttheorieën⁶⁾ uitdrukkelijk uitgegaan van een inflatoire prijsontwikkeling. Het kiezen van een dergelijke uitgangspremisse wekt de suggestie als zou er in een situatie van monetaire stabiliteit geen winstprobleem zijn, een suggestie die misleidend is en die de analyse aan de essentie van het vraagstuk doet voorbijgaan. Immers, ook bij waardevast geld presenteert zich het winstvraagstuk, niet allerminst t.g.v. de fluctuaties van de specifieke prijzen.

In de tweede plaats, - en hier gaat het ons in dit verband om -, leidt de inflatie de aandacht af van het vraagstuk van de winsttoerekening aan de perioden en richt deze eenzijdig op dat van de voorraadwaardering. E.e.a. vloeit kennelijk voort uit de omstandigheid dat de vermelde toerekeningsproblematiek indifferent is voor prijsfluctuaties, terwijl daarentegen het vraagstuk van de voorraadwaar-

⁵⁾ Ter indicatie: de koopkracht van de dollar daalde in de periode 1945-1962 van 100 tot 58%. (U.S. Department of Commerce, *Survey of Current Business*, 1963).

⁶⁾ Bedoeld wordt al die theorieën die zich laten samenvatten onder de term „price-level adjustments”. Zie voor de huidige stand van ontwikkeling: *Reporting the financial effects of price-level changes*, American Institute of Certified Public Accountants, 1963.

dering juist door deze fluctuaties wordt verscherpt. Van de inflatie, noch van enige andere omstandigheid is in het verleden een „challenge” uitgegaan tot herbezinning omtrent de criteria voor winsttoerekening en dienovereenkomstig is er hier een „achtergebleven” gebied ontstaan. Het ligt in de lijn der verwachtingen dat het streven naar uniforme verslagleggingsprincipes deze prikkel wel met zich zal meebrengen. Voorlopig echter ligt de realisatie van dit streven in het verschiet.

De Periode-indeling

De behoefte aan bedrijfseconomische grondslagen voor de verbijzondering van ruilwinsten en van verliezen is ontstaan met de indeling van het voortbrengingsproces in tijdsperioden. Bij het vaststellen van de *totaalwinst* is er als zodanig geen probleem. Onder totaalwinst pleegt men te verstaan de winst van een voltooide handeling of reeks van handelingen. De oude partijrekening in de handel en de reizenrekening in de scheepvaart zijn hier voorbeelden van. Essentieel hierbij is dat de handeling is voltooid of als zodanig wordt beschouwd. De met die handeling verband houdende opbrengsten en offers, c.q. ontvangsten en uitgaven zijn volkomen gedetermineerd en de noodzaak van een tijdruimtelijke verbijzondering is niet aanwezig. Zodra echter van een onvoltooide reeks van handelingen wordt uitgegaan, zodra de bestaansduur van de bedrijfshuishouding oneindig wordt verondersteld, verliest de conceptie van de totaalwinst zijn praktische betekenis. In het kader van de *periodewinst* is het beginsel van de „going concern” van fundamentele betekenis. Van winst van een periode kan er slechts sprake zijn indien de winstbron in zijn functievervulling is intact gehouden. De periode-indeling is dan ook, gegeven het continuïteitsbeginsel, niets anders dan een fictie; een fictie die niettemin de in elkaar overlopende, en de met elkaar causaal verbonden opeenvolgende bedrijfsactiviteiten op een economisch willekeurige wijze doorhakt. Het is de periode-indeling zelf die de problematiek doet ontstaan.

Bedoelde problematiek bestaat hierin dat de periode-afgrenzing de voortdurende cycli van verwerving en ruil, en vervolgens die van ruil en vervanging onvoltooid laat. Er bestaan per winstbepalingstijdstip tal van *niet voltooide* transacties; van sommige kan de voltooiing binnen een korte tijd, van andere echter pas na meerdere perioden worden tegemoet gezien. Binnen de beschouwde periode kunnen dus naast voltooide, ook niet-voltooide ruilhandelingen worden onderkend, die elk opbrengsten hebben opgeleverd of dit naar verwachting alsnog zullen doen, terwijl zij offers met zich hebben gebracht of deze alsnog met zich zullen brengen. Hier ligt het vraagstuk van de tijdruimtelijke verbijzondering van de gecalculeerde opbrengsten en offers, waarbij dient te worden uitgemaakt welke van deze aan de af te sluiten periode kunnen worden toegerekend.

Wordt dit allocatievraagstuk door de periode-indeling zelf in het leven geroepen, niet relevant is hierbij de *lengte* van de periode, noch het *tijdstip* waarop deze wordt afgesloten. De lengte van de periode en het tijdstip van winstbepaling spelen bij het vraagstuk van de winsttoerekening geen rol. In een ander verband kunnen deze elementen wel van betekenis zijn. Aan de periodieke winstbepaling immers, liggen naast conventionele ook rationele overwegingen ten grondslag. Twee belangrijke oogmerken daarbij zijn:

- 1 het op geregelde tijdstippen verkrijgen van informatie omtrent, en inzicht in de economiteit van de voortbrenging en

2 het op geregelde tijdstippen verkrijgen van een grondslag voor de rationele vertering.

Beide doelstellingen kunnen bij de verslaglegging simultaan worden verwezenlijkt, maar niettemin is het nuttig deze te onderscheiden omdat de eisen die aan de frequentie van de winstbepaling en ook aan de winstpresentatie worden gesteld, kunnen uiteenlopen al naar gelang de ene, dan wel de andere doelstelling wordt voorop gesteld.

Zo zal het met het oog op het beoordelen en het vergelijken van de economiteit van de voortbrenging in opeenvolgende tijdvakken - de „Zeitvergleich” van *Schmalenbach* - gewenst zijn van congruente perioden uit te gaan, d.w.z. van perioden met een „gelijkvormige” ligging en van gelijke lengte. Ook aan de lengte van de periode zelf worden in deze grenzen gesteld. De sub. 2 genoemde doelstelling daarentegen stelt deze eisen niet per se. Bij de tussentijdse verslaglegging - per kwartaal - staat het eerstgenoemde oogmerk dan ook voorop.

Het verkrijgen van inzicht in de economiteit van de voortbrenging vereist voorts een duidelijke specificatie van de onderscheidene factoren die tot de periode-winst hebben bijgedragen. Splitsing van de bedrijfswinst in het resultaat uit de ruil en die uit andere hoofde is hiervoor noodzakelijk. Voor de vaststelling van het verteerbaar inkomen per periode zou echter kunnen worden volstaan met het onderscheiden van de saldo ruilwinsten - ruilopbrengsten minus ruiloffers - naast de incidentele resultaten. Het is duidelijk dat, al naar gelang de resultatenrekening meerdere oogmerken simultaan moet dienen, ook in ruimere mate concessies zullen moeten worden gedaan aan de graad van exactheid van elk der gewenste informaties.

Deze conclusie betreft a fortiori de frequentie van de rapportering. Naarmate de periode langer wordt genomen, zal een relatief groter aantal ruilcycli het stadium van voltooiing hebben bereikt en zal het winstcijfer met een grotere mate van nauwkeurigheid kunnen worden vastgesteld. Zo beschouwd kan de periodieke winstbepaling dan ook worden opgevat als een compromis: een compromis tussen de behoefte aan een meer frequente rapportering en de grotere nauwkeurigheid die wordt bereikt indien met de winstbepaling zou worden gewacht tot na de voltooiing van alle bedrijfshandelingen. Deze constatering doet aan de betekenis van de periodewinst echter niets af. Het gaat niet om de absolute exactheid, maar om de doelmatigheid van de informatie.

Verliesneming

Over het algemeen is men het, zowel in de bedrijfseconomische theorie, als ook in de commerciële praktijk eens over de voor verliestoerekening geldende norm. *Verlies wordt genomen* - zo luidt de algemene richtlijn - *zodra deze is geconstateerd*. Met het nemen van verliezen wordt niet gewacht tot deze de facto zijn gerealiseerd. Winst echter moet zijn gerealiseerd. De blote constatering van ruilwinst is op zichzelf geen voldoende voorwaarde om deze als winst aan de periode waarin de constatering geschiedt toe te rekenen. Deze gedachten zijn zo oud als de comptabele praktijk en zij vinden hun automatische toepassing in de gehanteerde waarderingsregels. Het aloude „Niederstwertprinzip”, volgens hetwelke de goederen worden gewaardeerd tegen de uitgaafprijs, tenzij de marktprijs lager is, stelt automatisch verwachte ruilwinsten uit, neemt echter verwachte ruil-

verliezen aanstonds. Als rechtvaardiging van deze handelwijze wordt het voorzichtigheidsmotief naar voren gebracht. In de waarderingsregels van jongere datum treft men een gelijk automatisme aan in de activering van de bedrijfsgebonden goederenvoorraden tegen de laagste van opbrengstwaarde en vervangingswaarde. De argumentatie is echter een principiële andere; deze is gefundeerd op bedrijfs-economische concepties van waarde en van resultaat. Winst en verlies zijn begrippen die kwantitatief worden begrensd door het postulaat van de handhaving van de winstbron. Winst veronderstelt per definitie het intact zijn van de winstbron; verlies is een vermogensvermindering die aanvulling vereist ter instandhouding van de winstbron⁷⁾). Een geconstateerd verlies dient, gegeven dit postulaat, in de periode van constatering dan ook aanstonds te worden genomen.

De ruilcyclus

In de ruilcyclus, uitgedrukt in de bekende formule $G - W - G'^8)$, kunnen meerdere opeenvolgende gebeurtenissen worden onderscheiden, die elk hun betekenis hebben voor de inkomensvorming. In beginsel kan men de ruil pas voltooid achten en de op de ruil behaalde winst als gerealiseerd beschouwen, indien alle op de ruil betrekking hebbende gebeurtenissen zijn voltrokken. Aan dit realisatiebeginsel kan echter wel het e.e.a. worden afgedwongen. Met name kan de vraag worden gesteld of per se *alle* gebeurtenissen moeten zijn voltrokken alvorens de ruil als voltooid kan worden beschouwd. Indien deze vraag ontkennend wordt beantwoord werpt zich aanstonds een tweede op, nl. die naar de voor de winsttoerekening meest kritische gebeurtenis in de ruilcyclus. Op deze vraag wordt in theorie en praktijk verschillend geantwoord.

In onderstaande figuur zijn de gebeurtenissen waaruit de ruilcyclus kan bestaan in een veel voorkomende tijdsvolgorde weergegeven.

De tijdsvolgorde waarin deze gebeurtenissen zich in de genuanceerde werkelijkheid voltrekken, verschilt met de aard van het voortbrengingsproces en met de op de inkoop- en verkoopmarkten van de bedrijfshuishouding bestaande handelscondities. In sommige gevallen komen bepaalde gebeurtenissen nauwelijks voor (b.v. 4 in de handel), of vallen meerdere gebeurtenissen samen (b.v. 1, 2 en 3 of 5, 6 en 7). *Een algemene gedaante van de ruilcyclus, die de gehele werkelijkheid dekt*, valt dan ook niet te geven.

⁷⁾ H. J. van der Schroeff, Schoonheidsgebreken in de theorie van de vervangingswaarde, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde*, 1964.

⁸⁾ In het kader van het vraagstuk van de voorraadwaardering en inzonderheid dat van de bepaling van de economische vervangingsverplichting, verandert deze formule in $W - G - W$. Deze vraagstukken zijn hier echter niet aan de orde en prijsveranderingen zijn voor de winsttoerekeningsproblematiek niet relevant.

In de Kameralistiek met een administratie op kasbasis, treden de momenten van betaling (3) en van kasontvangst (7) als de meest kritische naar voren. Met de ontvangst van de verkoopsom wordt de cyclus G - W - G' als voltooid, en de ruilwinst als gerealiseerd beschouwd. Het is nog niet zo lang geleden⁹⁾ dat een aanmerkelijk deel der bedrijfshuishoudingen is overgegaan op de administratie op „accrual basis”. Met deze overgang kwam het accent te liggen op het moment van de inkoop (1) en op dat van de verkoop (5). Voor „profit recognition” is dan niet langer de ontvangst van de verkoopsom, maar een daarvoor liggend moment - veelal dat van de ruil - relevant. In de moderne bedrijfsadministratie verschuift het accent steeds meer van de geldstroom naar de goederenstroom. Ook de fiscus heeft het rekenen in goederen aanvaard, zij het dat het rekenen in geld onder omstandigheden zeker wel in overeenstemming wordt geacht met goed koopmansgebruik.

De opeenvolgende gebeurtenissen van de ruilcyclus nu kunnen zich in verschillende tijdsperiodes voltrekken. Al naar gelang een andere gebeurtenis uit de reeks als de meest critische voor de inkomensvorming wordt aangemerkt, al naar gelang aan het realisatiebeginsel een andere inhoud wordt gegeven, zal ook de ruilwinst van de periode anders uitvallen. De praktijk van het bedrijfsleven is op dit stuk caleidoscopisch. Wij doelen hierbij uitsluitend op de vele conventies, die in het kader van de bepaling van de *bedrijfseconomische winst* worden gehanteerd. Dat men bij de bepaling van de fiscale winst daarnaast soms weer andere criteria hanteert, is in deze niet relevant. Welke oplossing biedt de bedrijfseconomische theorie op dit stuk?

Schmalenbach en de winsttoerekening

Tot een van de eerste auteurs die zich bijzonderlijk met dit vraagstuk hebben beziggehouden behoort *Eugen Schmalenbach*, die in zijn bekend werk¹⁰⁾ tot duidelijk afgebakende criteria voor winsttoerekening komt. Voor een goed begrip van zijn opvattingen is het gewenst zijn winst„theorie” te typeren. *Schmalenbach's* opvattingen worden gekenmerkt door (1) de pragmatiek in de benadering, (2) de sterke benadrukking van het verkrijgen van inzicht in de „wirtschaftlichkeit” als doelstelling van de winstbepaling en (3) een zeker fiscaal opportunisme. Daarnaast speelt het beginsel der voorzichtigheid een alles beheersende rol in zijn gedachtengang. Deze typische elementen zijn ook terug te vinden in zijn beschouwingen over „die Erfassung und Darstellung von Ertrag und Aufwand”.

Welke criteria hanteert *Schmalenbach* voor het toerekenen van ruilwinsten aan de perioden? Als meest critische gebeurtenis in de ruilcyclus ziet deze auteur de verkoop, indien deze althans samenvalt met de overdracht van het goed en met de ontvangst van de opbrengst. Vallen deze gebeurtenissen niet samen dan verschuift het accent naar het ogenblik waarop de facturering en verzending der verkochte goederen plaats vindt. Het realisatiebeginsel wordt door hem aldus omlijnd: ... „das bei allen Leistungen des Betriebes gegen Bar der Eingang der Zahlung, bei allen Leistungen auf Kredit der Ausgang der Rechnung der Termin

⁹⁾ *Changing concepts of business income*, t.a.p. p. 28 e.v.

¹⁰⁾ E. Schmalenbach, *Dynamische Bilanz*, 13e druk, 1962.

ist, an dem Erträge als solche verbucht werden können¹¹⁾). Indien de verkoop en de levering van het produkt, en de ontvangst van de opbrengst te zelfder tijd plaats vinden - de verwerving en de produktie zijn aan deze dus vooraf gegaan; men zou hier kunnen spreken van een „gevulde” ruil - dan ligt de zaak eenvoudig en is er geen verbijzonderingsvraagstuk. Zijn evenwel deze gebeurtenissen in de tijd gescheiden en vallen zij in verschillende perioden, dan wordt het in het kader van de periodewinst noodzakelijk een keuze te doen. *Schmalenbach* kiest dan niet voor het moment van de economische ruil, maar voor *het moment waarop de voorraad wordt omgezet in een vordering op de koper*, i.e. het moment van facturering en verzending der verkochte goederen.

Voor de winstbepaling komt deze regel hierop neer dat een deel der ruilwinsten, die aan de beschouwde periode zouden zijn toegerekend indien van het moment van de ruil werd uitgegaan, wordt uitgesteld tot de volgende periode waarin de facturering en de verzending zullen plaats vinden. Voor de balanswaardering houdt deze regel in, dat alle aanwezige goederenvoorraden, ook de reeds geruilde maar nog niet geleverde, worden geactiveerd tegen de „Herstellkosten” en niet tegen het bedrag der vordering. *Schmalenbach* meent dat aan deze *algemene regel* dient te worden vastgehouden, zeker wel indien men zich ervan bewust is ... „welche Schwierigkeiten bis zur Lieferung noch bestehen”. Vindt de levering pas lange tijd na de ruil plaats (het geval van de bouwonderneming), dan houde men het tijdstip van oplevering aan, tenzij de opbrengst contractueel in termijnen wordt genoten. Hij is zich er wel van bewust, dat ook na levering nog opbrengstverliezen kunnen worden geleden. Deze moeten z.i. echter als bijzondere verliezen worden verrekend, hetgeen gewenst is om het inzicht in de economiteit niet te verstoren. Zij doen aan de gestelde norm dan ook niets af.

Vatten wij de door *Schmalenbach* gegeven criteria voor de toerekening van winsten nog eens samen, dan komen deze neer op de eis dat per balansdatum:

- 1 de goederen moeten zijn verworven en geproduceerd
- 2 de ruil moet zijn voltrokken en
- 3 de goederen moeten zijn gefactureerd en verzonden.

Deze criteria zijn duidelijk ontleend aan de commerciële praktijk en dienovereenkomstig met een aanmerkelijk deel daarvan in overeenstemming. In de gedachte van *Schmalenbach* overheerst de ruilcyclus van een bepaalde vorm, n.l. die waarin de verwerving en de produktie aan de ruil (en de verzending) der goederen zijn vooraf gegaan. Wij gaan hier voorbij aan de omstandigheid dat *Schmalenbach* niet de opbrengsten en de offers, maar de opbrengsten en de uitgaven verbijzondert. Prijs- en waardeverschillen zijn immers, gelijk hiervoor reeds werd opgemerkt, niet relevant in het kader van dit toerekeningsvraagstuk, zij het dat deze verschillen uiteraard van betekenis zijn voor de grootte van de ruilwinsten. Wel dient daarentegen te worden aangetekend, dat de gegeven criteria niet *automatisch* in staat stellen per balansdatum inzicht te verkrijgen in de economische voorraadpositie van het bedrijf. Verkochte, maar nog niet verzonden goederen vormen in dit systeem een bestanddeel van de materieel aanwezige voorraad en zijn niet van de economische voorraad afgeboekt, ofschoon over deze goederen

¹¹⁾ *ibid.*, t.a.p. p. 76.

niet langer prijsrisico wordt gelopen. Dit inzicht wordt wel verkregen indien van het moment van de economische ruil wordt uitgegaan.

Limperg en de winsttoerekening

Limperg doet, anders dan *Schmalenbach*, in het kader van de winsttoerekening aan de perioden geen concessies aan risico's die mogelijkterwils kunnen optreden tussen het moment van de ruil en dat van de verzending der verkochte goederen. Centraal in zijn theorie staat *de economische ruil* als de meest critische gebeurtenis in de voortbrenging. In zijn bekende theorie van de vruchtboom vinden wij de voorwaarden neergelegd waaraan moet zijn voldaan, wil er van winst kunnen worden gesproken. De eerste en meest cardinale voorwaarde luidt dat de ruil moet zijn voltrokken. „Zonder ruil geen vrucht en geen inkomen”¹²⁾. Deze conclusie vloeit logisch voort uit de overweging dat voor de individuele producent de ruil het critische moment is waarop het in het produktieproces van de bedrijfshuishouding aankomt. „Noch het produktieproces, noch het produkt is voor hem van economisch belang. Slechts de ruil is voor hem van belang”. De aangehaalde zinsneden laten er geen twiifel over bestaan, dat *Limperg* in de ruil de essentiële voorwaarde ziet waaraan moet zijn voldaan wil er *binnen het kader van de bedrijfsmatige voortbrenging* van winst kunnen worden gesproken. De gecursiveerde toevoeging is noodzakelijk, omdat toch de stelling „zonder ruil geen winst” uitzondering lijdt in het geval van een agio van een speculatievoorraad of van een zelfstandige vruchtdrager. In zulke gevallen is de ruil geen besliste voorwaarde voor winst; de blote constatering per balansdatum van het agio is voldoende om van winst te kunnen spreken. Weliswaar vereist een voorzichtig beleid deze winst te reserveren . . „indien men in de periode tussen de datum van de jaarrekening en haar vaststelling ervaart, dat de winst geheel of gedeeltelijk teloor gaat door een latere prijsdaling”¹³⁾. Het agio draagt niettemin het karakter van verteerbaar inkomen.

Afgezien van deze uitzonderingsgevallen behoudt bij *Limperg* de ruil onverkort zijn critische betekenis voor de inkomensvorming. Dit betekent echter ook weer niet, dat het voltrokken zijn van de ruil de uitsluitende voorwaarde vormt voor winsttoerekening; de ruil is de volstrekte, maar daarnevens ook een *op-schortende* voorwaarde. Mede wordt vereist dat de verwerving en de produktie - algemener gesteld: de met de ruil verband houdende bedrijfssprestaties - aan de ruil moeten zijn voorafgegaan. *Limperg* waarschuwt uitdrukkelijk dat de ruil alleen geen vrucht schept. „De vrucht”, zo staat te lezen, „is het resultaat van alle verrichtingen, welke het produkt tot stand brengen. Als wij spreken van de ruil als het kritische moment in de volgroeiing van de vrucht, hebben wij daarbij voor ogen, de ruil, welke de slotakte vormt van de handelingen, welke het bedrijf moet verrichten”. En tenslotte: „De 'lege' ruil schept geen inkomen”¹⁴⁾.

Evenals *Schmalenbach* gaat ook *Limperg* uitdrukkelijk uit van de ruilcyclus waarin de verwerving en de produktie de prelude, en de verkoop de finale vormt. Hij neemt daarbij aan dat deze gedaante van het voortbrengingsproces *het meren-*

¹²⁾ *Bedrijfseconomie, Verzameld werk van Prof. Dr. Th. Limperg jr., Dl. VI, Leer van de Accountantscontrole en van de winstbepaling, 1965, p. 295 e.v.*

¹³⁾ *ibid.*, t.a.p. p. 324.

¹⁴⁾ *ibid.*, t.a.p. p. 296.

deel der gevallen dekt¹⁵⁾). Verdergaande bespreekt hij de gevallen, waarin de ruil aan de bedrijfsverrichtingen vooraf gaat. Zij vormen in het totaal van de voortbrenging een *minderheid*. Ook in deze gevallen - b.v. produktie op bestelling - blijft volgens *Limperg* de ruil, en worden niet de overige verrichtingen het kritische moment, aangezien de ruil „van beslissende algemene betekenis is voor de oplossing van het probleem”. De vraag die bij lezing van deze zinsnede naar voren komt is deze, of hiermede wordt gesteld dat ook in de minderheid der gevallen het moment van de ruil het moment is waarop de winst als gerealiseerd is te beschouwen. De gestelde vraag moet kennelijk ontkennend worden beantwoord omdat toch het probleem naar welker oplossing hier wordt gestreefd, niet dat van de ruilwinstbepaling, maar dat van ruilwinsttoerekening is; en voorts ook, omdat toch de „lege” ruil geen inkomen schept. Verstaan wij *Limperg* goed dan wordt met dit alles bedoeld dat ook in de minderheid der gevallen de ruil het kritische moment blijft voor de *vaststelling* van de ruilwinst. Dat echter bij de beantwoording van de vraag of, en zo ja welk deel van deze voorgerecalculeerde ruilwinst als winst van de periode - dus per balansdatum als *gerealiseerd* - moet worden beschouwd, mede rekening zal moeten worden gehouden met de mate waarin de met de ruil verband houdende bedrijfsprestaties per balansdatum zijn geleverd. M.a.w. bij de „volle” ruil vallen het moment van winstconstatering en dat van winstrealisering samen, terwijl bij de „lege” ruil deze in de tijd zijn gescheiden.

Uit het *Limpergiaanse* theorema kunnen de volgende criteria voor de winsttoerekening per balansdatum worden afgeleid:

- 1 de ruil (verkoop) moet hebben plaats gevonden
- 2 de goederen moeten zijn verworven en geproduceerd.

Op beide criteria wordt hieronder nog nader ingegaan. Volledigheidshalve dient te worden opgemerkt dat gelijke criteria naar voren worden gebracht door *Fritz Schmidt*, die eveneens van de vermelde algemene gedaante van de ruilcyclus uitgaat. „Die Realisierung setzt Umsatz, d.h. Einkauf und Verkauf voraus, beide müssen vollendet sein”¹⁶⁾.

De 4 mogelijkheden

Aan de hand van de hiervoor genoemde twee criteria kunnen thans 4 mogelijkheden worden geconstrueerd, waarin de gecalculeerde ruilwinst geheel of gedeeltelijk als gerealiseerde winst aan de beschouwde periode dient te worden toegerekend.

1. De ruil en de met de ruil verband houdende bedrijfsprestaties vallen binnen de beschouwde periode. Dit is het eenvoudigste geval. De omstandigheid dat

de verzending der geruilde goederen of de kasontvangst in de volgende periode valt, is niet relevant.

¹⁵⁾ Zie ook: H. J. van der Schroeffer, Rondom het winstprobleem, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde*, 1957.

¹⁶⁾ Fritz Schmidt, *Die organische Tageswertbilanz*, herdruk 1951.

2. De ruil valt binnen de beschouwde periode en de met de ruil verband houdende prestaties werden geheel of gedeeltelijk in een vorige periode geleverd. De

ruil	
presta	ties

kostprijs van de prestaties paraisseerde als een actieve uitstelpost (voorraden) op de beginbalans van de beschouwde periode.

3. De ruil vond plaats in de vorige periode en de met de ruil verband houdende prestaties worden in de beschouwde periode geleverd. In de vorige periode

ruil	
prestaties	

was er sprake van een „lege” ruil die pas in de beschouwde periode is opgevuld. De in de vorige periode gecalculeerde ruilwinst werd uitgesteld tot de periode, waarin deze winst wordt gerealiseerd.

4. De ruil valt binnen de beschouwde periode terwijl de met de ruil verband houdende prestaties geheel of gedeeltelijk in de volgende periode zullen worden

ruil	
	pres ties

geleverd. De „lege” ruil wordt met het verrichten van de bedrijfsprestaties geleidelijk opgevuld en een navenant deel van de voorgecalculeerde ruilwinst dient aan de betreffende perioden te worden toegerekend.

De onderscheiden vier mogelijkheden vormen een *limitatief geheel*, in de zin dat alle reële situaties door een dezer mogelijkheden worden gedekt. Aangetekend dient te worden dat zich het geval kan voordoen dat er in de beschouwde periode bedrijfsprestaties werden verricht die pas in de volgende periode zijn geruild.

	ruil
prestaties	

Moet de ruilwinst worden toegerekend aan de beschouwde periode of aan de daarop volgende periode waarin de verkoopovereenkomst werd afgesloten. M.a.w.: hebben wij hier te doen met een variant van de sub. 3 genoemde mogelijkheid of met een nieuwe (5de) mogelijkheid. Het antwoord hierop zal afhangen van de nadere inhoud die aan de toerekeningscriteria wordt gegeven. Het is dan ook zinvol iets langer stil te staan bij de beide toerekeningsnormen en na te gaan op welke wijze deze nader vallen te concretiseren en af te bakenen.

De economische ruil

Van de vele gebeurtenissen die tezamen de ruilcyclus vormen wijst *Limperg* het moment van de economische ruil als de meest critische aan. Een andere gebeurtenis zou zeker wel voor aanwijzing in aanmerking komen en dit zou, naar *Limperg* zelf betoogt, bij hem geen stellige afwijzing ontmoeten. Men zou de ruil dus ook voltooid kunnen achten nadat b.v. de opbrengst zou zijn ontvangen, of nadat een der andere gebeurtenissen zou zijn voltrokken.

Het antwoord op de vraag welk moment men als de meest beslissende in het

voortbrengingsproces wenst aan te wijzen is immers een kwestie van doelmatigheid en afhankelijk van de inhoud van het economische probleem in welks verband de vraag wordt gesteld. Het probleem waar het in casu om gaat is dat van de periodewinst bepaling, meer in het bijzonder, dat van de periodetoerekening van opbrengsten en offers. In dit kader (en overigens ook in dat van het leerstuk van de kostprijs) acht *Limperg* de ruil volkomen, ... „zodra het voordeel uit de produktie vaststaat”. Ter verduidelijking van deze uitspraak voegt hij eraan toe: „Dit is het geval op het ogenblik waarop de koopovereenkomst is tot stand gekomen; op dat ogenblik staat de prijs waartegen het produkt wordt afgestaan vast en is het risico van de prijs afgesloten”.¹⁷⁾

Bij het kritisch lezen van de aangehaalde uitspraken rijzen er nogal wat vragen. Ook is er ruimte voor misvattingen en ter minimalisering van deze is het dienstig aanstonds eraan te herinneren dat in het Limpergiaanse bouwwerk scherp wordt onderscheiden tussen ruilresultaten en overige resultaten uit de voortbrenging. Het moment van de ruil, waarop de synchronisatie van opbrengst en offers plaats vindt, wordt dienovereenkomstig sterk benadrukt. Evenmin dient te worden vergeten dat uitgegaan wordt van de ruilcyclus, waarbinnen de verkoopovereenkomst de slotakte vormt. Gegeven dit alles is de ruil zeker wel volkomen te achten zodra de verkoopovereenkomst is tot stand gekomen. Indien evenwel de ruil de openingszet vormt van het voortbrengingsproces, dan kan deze in Limpergiaanse zin weliswaar volkomen worden geacht, maar dit houdt echter niet mede in dat de voorgerecalculeerde ruilwinst ook als winst van de periode waarbinnen de ruil plaats vond, kan worden aangemerkt. Los van deze aanvullende opmerkingen kan men de vraag stellen wat nu in wezen onder het begrip „ruil” moet worden verstaan. Men kan dit begrip in *eigenlijke zin* opvatten, waarbij „het moment van de ruil” het ogenblik is waarop de koopovereenkomst wordt afgesloten omdat dan pas het voordeel uit de produktie komt vast te staan. Men kan het begrip ook in *oneigenlijke zin* opvatten en de ruil reeds volkomen achten zodra of indien het voordeel uit de produktie vaststaat; dit kan het geval zijn *ook zonder en voordat een koopovereenkomst is tot stand gekomen*. Toegegeven zij dat het voordeel uit de produktie veelal pas vaststaat met het sluiten van de verkoopovereenkomst, maar per se noodzakelijk is dit daarvoor niet. Ook vòòr het afsluiten van de verkoopovereenkomst kan het voordeel uit de produktie met stelligheid vaststaan omdat zowel de offers - de bedrijfsprestaties zijn reeds verricht -, alsook de opbrengst bij verkoop gegeven zijn. Van enig risico van de prijs is er dan geen sprake.

De vraag naar de primaire inhoud van het begrip „het moment van de ruil” is in het kader van het vraagstuk van de winsttoerekening niet zonder betekenis. De gebruikelijke winstbepalingspraktijk bij o.a. extractieve ondernemingen - olie, koper, goud e.d. - is deze, dat de aan de periode toe te rekenen winst wordt afgemeten aan de verrichte bedrijfsprestaties, ook indien de produkten per balansdatum nog niet waren verkocht. Het fraaiste voorbeeld in deze vormt de goudmijn, omdat van enig speculatief handelen geen sprake behoeft te zijn. Aan het einde van de periode staan de kosten en offers vast en beschikt de mijnbouwonderneming over een zekere goudhoeveelheid. Ofschoon de verkoop dan nog niet heeft

¹⁷⁾ *Bedrijfseconomie, Verzameld werk van Prof. Dr. Th. Limperg jr.*, Dl. I, Inleiding en Waarde, 1964, p. 110.

plaats gevonden wordt toch de winst op de goudvoorraad aan de periode toegerekend warin deze voorraad werd voortgebracht en wel op grond van de omstandigheid dat de goudprijs door de Overheid of de Centrale Bank op een bepaald niveau werd gefixeerd. Past men nu de winstnemingscriteria toe op de goudmijn, dan valt het perioderesultaat anders uit indien men het „moment van de ruil” in eigenlijke zin, dan wel in oneigenlijke zin opvat. Acht men de ruil volkomen *zodra de opbrengst uit de produktie vaststaat* - deze staat i.c. vast met de produktie van elke gram goud -, dan is de commerciële praktijk geheel in overeenstemming met de theoretische norm. Onze goudmijn is dan als een variant van de 3de casuspositie te beschouwen. Onder deze omstandigheden schrompelt de verkoopovereenkomst in tot een administratief détail en het ogenblik waarop deze plaats vindt is voor het onderhavige vraagstuk niet relevant. Acht men daarentegen de ruil pas volkomen *op het ogenblik waarop de verkoopovereenkomst in feite wordt afgesloten*, dan kan er van enige overeenstemming tussen theorie en praktijk niet worden gesproken. Onder deze omstandigheden zal de theorie niet dan met een beroep op het zekerheidsmotief de commerciële toerekeningspraktijk kunnen verklaren.

De bedrijfsprestaties

Ook het tweede criterium, t.w. dat de met de ruil verband houdende prestaties per winstbepalingstijdstip moeten zijn verricht, verdient enige nadere concretisering. Eerder werd opgemerkt dat de ruilcyclus een uiteenlopende lengte kan hebben en dat de tijdsvolgorde der gebeurtenissen verschillend kan zijn. Een en ander houdt verband met de aard en de structuur van het voortbrengingsproces. In de nijverheid en in de industrie domineert het technische omvormingsproces, in het handelsbedrijf daarentegen is dit omvormingsproces afwezig of is althans ondergeschikt aan het handelsdoel¹⁸⁾. In andere categorieën van bedrijvigheid verloopt het voortbrengingsproces weer op andere wijze. Op het eerste gezicht lijkt het schier onmogelijk om uit de grote genuanceerdheid waarin de werkelijkheid zich aan ons manifesteert tot een nadere algemene indicatie te komen van hetgeen onder de „bedrijfsprestaties” dient te worden verstaan. Deze indicatie is noodzakelijk voor de winsttoerekening inzonderheid in al die gevallen waar de ruil aan de produktie vooraf gaat. Dan immers vormen per balansdatum de verrichte bedrijfsprestaties het uiteindelijke criterium op grond waarvan de tijdruimtelijke verbijzondering van opbrengsten en offers zal dienen plaats te vinden.

Een aanknopingspunt zou kunnen worden gevonden in de doelstelling en in de functievervulling van de bedrijfshuishouding. Binnen het kader van de gekozen functie verzorgt de bedrijfshuishouding de voortstuwing van een deel van de maatschappelijke goederenstroom. De economische dienst die de bedrijfshuishouding verricht heeft een begin en een eindpunt, en met het bereiken van dit eindpunt is de vrucht gevormd. Goederen van „hogere” orde zijn getransformeerd in goederen van „lagere” orde en het resultaat van dit transformatieproces is de gevormde meerwaarde. Wanneer is dit eindpunt daar, m.a.w. op welk ogenblik kan de bij de ruil gecalculerde winst als gerealiseerd worden beschouwd?

Gesteld kan worden dat, ongeacht de wijze waarop het vruchtvormingsproces

¹⁸⁾ J. F. Haccoû, *Handel en marktwezen in goederen*, Dl. I, 1957, p. 6.

zich technisch voltrekt - verwezen wordt naar het door J. B. Clarck gemaakte onderscheid in „form-, time- en place-utility” -, dit eindpunt zijn *economische* bepaaldheid ontleent aan de bij de ruil bedongen condities, *die hun neerslag vinden in de kostprijs van het te ruilen object*. Vrucht immers, is het verschil tussen opbrengst en kosten. De constatering van deze toekomstige vrucht geschiedt bij de ruil, de vorming van de vrucht vindt plaats tijdens de daarop volgende produktie en per balansdatum zal alsnog moeten worden nagegaan in welke mate de vruchtvorming dan heeft plaats gevonden. Dit alles betekent geenszins dat het moment van de ruil zijn critische betekenis in het kader van de winstproblematiek heeft verloren; op dat moment komt immers de grootte van de ruilwinst vast te staan. Het betekent echter wel dat in al deze gevallen de bedrijfsprestaties kritisch zijn, in de zin dat deze uiteindelijk bepalend zijn voor het deel van de ruilwinst dat aan de periode kan worden toegerekend.

Zonder al te zeer in de casuïstiek te willen treden kunnen ter adstructie van het betoogde hieronder enkele casusposities naar voren worden gebracht. Het gaat ons daarbij niet om de gevallen waarin de ruil de slotakte vormt, maar juist om de z.g. „lege” verkoopovereenkomsten. Verkoopt een bedrijf b.v. uitsluitend over de toonbank, dan is er als zodanig geen probleem - de z.g. „gevulde” ruil - en is de ruilwinst met de ruil als gerealiseerd te beschouwen. Anders wordt het indien de goederen na de ruil soms nog moeten worden verworven en geproduceerd en mogelijk ook nog ter andere plaatse moeten worden afgeleverd. Verondersteld wordt het eenvoudige geval van een handelsbedrijf, waarvan de functieervulling mede het karakter heeft van een „place-utility”. In zulk een geval is de ruil pas voltooid te achten nadat de goederen ter plaatse als bij de ruil overeengekomen aanwezig zijn. De tijdsruimte tussen het moment van de economische ruil en dat van het beëindigen van de bedrijfsprestaties kan onder omstandigheden aanzienlijk zijn en meerdere verslagleggingsperioden omspannen. Van vrucht, i.e. van winst, kan dan slechts worden gesproken *nadat de verkochte produkten, overeenkomstig de functieervulling van de bedrijfshuishouding te juister plaatse en in de juiste vorm ter beschikking zijn gekomen*. De omstandigheid dat het risico van prijswijzigingen bij de ruil aanstonds werd uitgesloten door een dekkingsinkoop is niet beslissend voor de vraag of de bedrijfsprestaties zijn voltooid en de gecalculerde winst per balansdatum aan de afgesloten periode kan worden toegerekend.

Uitgevers van periodieken rekenen de winst op een abonnement terecht niet toe aan de periode waarin het abonnement werd afgesloten, maar stellen deze uit tot de periode waarin de distributie van het periodiek plaats vindt. En dit, ondanks het feit dat op het moment van de ruil het abonnementsgeld vaak wordt geïnkasseerd en voorts ook de toekomstige produktie-offers contractueel vaststaan. Dit uitstellen van de winst kan niet worden verklaard met een beroep op het onzekerheidsmotief omdat er in casu menselijkerwijs gesproken alleen maar zekerheid bestaat. Deze handelwijze kan worden begrepen, indien men onder „de nog te verrichten bedrijfsprestaties” mede verstaat de toekomstige redactionele arbeid en de distributie van het periodiek. Het zijn al deze prestaties die successievelijk de „lege” ruil zullen moeten opvullen en die tezamen de winst doen ontstaan. Een gelijke gedachtengang kan worden gevolgd ter zake van ondernemingen die vaste eigendommen verhuren of die goederen in huurkoop verstrekken en ter zake van credietinstellingen.

Incidentele winsten

Per winstbepalingstijdstip kunnen er incidentele winsten (en verliezen) worden geconstateerd en de blote constatering is voldoende grond voor toerekening van deze aan de af te sluiten periode. Is er hier dan sprake van een nieuwe mogelijkheid? Het antwoord op deze vraag moet ontkennend luiden.

Incidentele winsten kunnen velerlei oorzaken hebben. Deze oorzaken kunnen uitsluitend betrekking hebben op de beschouwde periode (men denke aan de voordelige bezettings- en efficiency-verschillen), zij kunnen echter ook causaal zijn verbonden met meerdere voorafgaande produktieperioden (men denke aan de „vertraagde” economische verouderingen en aan het gunstige verschil tussen de boekwaarde en de direkte opbrengstwaarde van verkochte duurzame produktiemiddelen). In al deze gevallen spruit het voordeel voort uit de afwijking tussen hetgeen *ex ante* - d.i. bij de aanvang van de beschouwde periode of veel eerder - werd aangenomen, en hetgeen *ex post* - d.i. per balansdatum - wordt geconstateerd. Het geconstateerde voordeel is winst in de meest volstrekte zin van het woord, aangezien de ruilhandelingen die dit voordeel hebben doen ontstaan hun voltooiing reeds hebben gevonden. In feite constateert men slechts dat de toepassing van de eerder genoemde 4 mogelijkheden in het verleden op een te „hoge” calculatie berustte en dat dus als offers werd gezien, hetgeen thans winst blijkt te zijn. Wel dient te worden opgemerkt dat deze incidentele winst niet in zijn geheel als een voordeel van de beschouwde periode kan worden aangemerkt indien de ontstaansoorzaak met meerdere voortbrengingsperioden oorzakelijk is verbonden. Een additioneel toerekeningsvraagstuk wordt door deze winsten echter niet opgeroepen¹⁹⁾.

De Theorie van „the critical event”

De hiervoor besproken auteurs hebben allen, al dan niet uitdrukkelijk, de normatieve taak van de theorie voorop gesteld. Dienovereenkomstig zijn zij in de analyse van een gestyleerd beeld van de genuanceerde werkelijkheid uitgegaan, m.n. van de ruilcyclus waarbinnen de verkoopovereenkomst het sluitstuk vormt. De gevallen waarin de verkoopovereenkomst aan de bedrijfsprestaties vooraf gaat, worden als een minderheid beschouwd. Daarnaevens wordt de aanwijzing van het moment van de ruil als het meest kritische moment in het proces van de inkomensvorming gemotiveerd met de stelling dat het risico van de prijs van overwegende betekenis is. Weliswaar worden de overige risico's aan de voortbrenging verbonden niet veronachtzaamd, maar voor deze wordt in de rangorde een tweede plaats ingeruimd.

Het is duidelijk dat niet onder alle omstandigheden aan het prijsrisico een dergelijke betekenis zal worden toegekend en evenmin behoeft de minderheid der gevallen een kleine minderheid te zijn. Eerder nog, het zijn juist de gevallen die als een minderheid worden beschouwd, die het vraagstuk van de winsttoerekening accentueren. En mogelijk vormen deze, in de hedendaagse structuur van de maat-

¹⁹⁾ Dat men deze winsten niet uitkeert en daarmee fondsen opbouwt ter bestrijding van eventuele incidentele verliezen - men denke aan de z.g. rekening „voorziening voor levensduurrisico werktuigen”, doet aan het realisatiebeginsel niets af. Zie o.a. ook Samuel R. Hepworth, Smoothing periodic income, *The Accounting Review*, jan. 1954.

schappelijke voortbrenging, een in aantal toenemend geheel. Indien dit alles aan- nemelijk is kan hierin reeds een verklaring zijn gelegen enerzijds, voor de vele uiteenlopende criteria die in de praktijk van het bedrijfsleven toepassing vinden, anderzijds voor de afwijking tussen theorie en praktijk. Maar er is meer waartoe de genuanceerde werkelijkheid aanleiding geeft. Van de theoretici die zich re- centelijk met dit vraagstuk hebben bezig gehouden, gaan meerderen in de analyse uit van de genuanceerde werkelijkheid en trachten voor deze een verklaring te geven. De analyse wordt daardoor uitermate casuïstisch en een veelheid van normen wordt geboden. Vooral de Angelsaksische, en inzonderheid de Ameri- kaanse literatuur vertoont deze karakteristieken. Voor zoveel er algemene criteria worden gepresenteerd staat veelal de inhoud van deze nog geheel open²⁰). Van een algemene gedaante van de ruilcyclus wordt daarbij niet uitgegaan.

Een poging om tot een meer algemene en een meer principiële oplossing van het vraagstuk van de winsttoerekening te komen is recentelijk ondernomen door *John H. Myers* in een artikel „The critical event and the recognition of net profit”²¹). De onderliggende gedachte is simpel en de benadering van het vraagstuk weinig disciplinair. In elk afzonderlijk voortbrengingsproces, aldus de theorie, valt er één bepaalde handeling aan te wijzen die als de meest critische - the critical event - voor de inkomensvorming kan worden beschouwd. Economisch criterium voor winsttoerekening is in elk afzonderlijk geval het per balansdatum voltrokken zijn van deze handeling. Zeker wel wordt de ruil voor vele gevallen als de critische gebeurtenis aangemerkt, maar het primaat van deze, noch van de bedrijfsprestaties wordt door de theorie voorop gesteld. Winsttoerekening wordt economisch zelfs verantwoord geacht zonder dat de ruil heeft plaats gevonden. Confronteert men deze theorie met de toerekeningspraktijk in de extractieve ondernemingen, dan wijst zij zonder meer de winning der natuurlijke rijkdommen aan als de meest gewichtige gebeurtenis in de voortbrenging en dus als het criterium voor winst- toerekening. Volgens *Myers* heeft deze theorie op andere theorieën voor, dat zij *op zichzelf*, en dus zonder verwijzing naar buiten-economische argumenten z.a. het zekerheidsmotief, in staat stelt de commerciële praktijk te verklaren.

Dit laatste zij aanstonds toegegeven, althans voor zover men aan „het moment van de ruil” niet die ruimere inhoud geeft, die daaraan kan worden toegekend. Staat men de enge interpretatie voor en identificeert men het moment van de ruil met het ogenblik waarop de verkoopovereenkomst wordt afgesloten, dan is de economische theorie op zich zelf niet in staat de commerciële praktijk te verklaren. In meerdere gevallen zal de theorie ter verklaring van de toerekeningspraktijken van het bedrijfsleven dan mede een beroep moeten doen op het onzekerheids- c.q. het voorzichtigheidsmotief, dan wel op het zekerheidsmotief. Het eerste in geval de praktijk in vergelijking met de theoretische normen winsten aan een latere periode toerekent; het laatste daar waar het omgekeerde het geval is. Ook kan

²⁰) Zie o.a. Reed K. Storey, Cash movements and periodic income determination, *The Accounting Review*, 1960, p. 449 e.v. . . .; Stephen Gillman, *Accounting Concepts of Profit*, 1939, p. 102; Morton Backer, Determination and measurement of business income by accountants, opgenomen in *Handbook of modern accounting theory*, 1963. De algemene norm voor winst- toerekening die men veelal tegenkomt luidt: winst is als gerealiseerd te beschouwen zodra „the future receipt of money within one year has become highly probable” (Gillman).

²¹) *The Accounting Review*, 1959, p. 528 e.v.

worden erkend, dat de aan de „critical event theory” ten grondslag liggende gedachteconstructie even fraai als eenvoudig is.

De vraag die echter nog open staat is deze, of het criterium van de kritische gebeurtenis een handreiking biedt aan de praktijk van het bedrijfsleven. De mens is niet alleen een *homo sapiens*, een wetende mens, maar ook en wellicht in eerste instantie een *homo faber*. De handelende mens behoeft gefundeerde en hanteerbare richtlijnen, zeker wel op het stuk van de winstbepaling dat naar zijn aard een sterk normatief element in zich draagt. Zulk een richtlijn wordt door de theorie van de kritische gebeurtenis niet geboden. Door de algemeenheid en vaagheid schiet de kritische gebeurtenis als norm voor de winsttoerekening tekort. In wezen zegt de theorie niet veel meer dan dat men in een bepaald geval zus handelt, omdat men zo meent te moeten handelen. Bij de toepassing van deze theorie zal in ieder concreet geval alsnog moeten worden aangegeven welke gebeurtenis als de meest kritische moet worden aangemerkt. Enige economische richtlijn voor deze keuze wordt echter niet gegeven en dienovereenkomstig staat de norm nog geheel open. Open ook voor discussie, zonder vooraf enig uitzicht op unanimiteit. Dit laatste wordt trouwens ook door de voorstanders als een zwak punt van de theorie van „the critical event” onderkend.

Samenvattend kan worden gesteld dat de onderhavige theorie geen praktisch hanteerbare „criteria for the recognition of net profit” biedt. De grotere algemeenheid van conceptie is hier gekocht met een navenante vaagheid van conclusie. De betekenis van deze theorie kan in eerste instantie dan ook slecht daarin zijn gelegen, dat zij prikkelt tot herbezinning omtrent de criteria voor winsttoerekening in theorie en praktijk.

Samenvatting

Wanneer aan de hierboven gegeven beschouwingen een korte samenvatting wordt toegevoegd, dan dient deze op de eerste plaats om er nog eens op te wijzen, dat een algemeen geldend criterium voor winsttoerekening, naar het voorkomt, noch uitsluitend vanuit de opbrengstzijde, noch uitsluitend vanuit de offerzijde van de voortbrenging kan worden afgeleid. Naar zijn economische aard verzorgt de bedrijfshuishouding de voortstuwing van de goederenstroom en verricht daarmee een economische prestatie die bij de ruil een inkomen oplevert. De calculatie van het ruilresultaat nu vereist een oriëntatie naar zowel de opbrengstzijde, alsook naar de offerzijde. Critisch in het inkomensvormingsproces is het moment van de ruil. Op dat moment immers komt de grootte van het resultaat uit de ruil vast te staan en wordt een oordeel mogelijk omtrent de doelmatigheid van deze handeling. De ruilresultaten nemen in het perioderesultaat een preponderante en strategische plaats in; het onderkennen van deze, naast de overige resultaten uit de voortbrenging, versterkt het inzicht omtrent de economiteit van het handelen. Dienovereenkomstig is en blijft het moment van de ruil een essentiële factor in het kader van de vaststelling van de ruilwinsten die aan de onderscheidene perioden moeten worden toegerekend.

Deze toerekening dient te geschieden op grond van economisch gefundeerde criteria. Een van de criteria die aangeven op welk ogenblik de ruilcyclus als voltooid is te beschouwen, is het moment van de economische ruil waarbij de opbrengst komt vast te staan. Aan de offerzijde van de voortbrenging wordt het tweede

criterium ontleend, t.w. dat de met de ruil verband houdende bedrijfsprestaties moeten zijn beëindigd. Vormt de ruil de slotakte van de voortbrengingscyclus, dan is het ogenblik waarop deze wordt voltrokken niet alleen van betekenis voor de *constatering* van de ruilwinst, maar ook voor de verbijzondering van deze aan de periode. M.a.w. de ruilwinst is op dat ogenblik tevens gerealiseerd. Vormt de ruil daarentegen niet de slotakte, maar de inleiding tot de prestaties die het bedrijf moet verrichten, dan wordt weliswaar op dat moment de opbrengst gefixeerd, maar daarmee is de winst nog niet gevormd. Dit is pas het geval op het ogenblik waarop de met de ruil verband houdende prestaties zijn beëindigd. De kritische momenten van winstconstatering en van winstvorming zijn hier in de tijd gescheiden. Beide momenten zijn *economische momenten* die, al naar gelang de gedaante van de ruilcyclus, op hetzelfde tijdstip kunnen samenvallen, dan wel zich als afzonderlijke *tijds*momenten kunnen manifesteren. Dienovereenkomstig staat in zulke gevallen de vraag naar de winstoerekening aan de perioden nog open. Het zij herhaald: het constateren van het ruilresultaat en het toerekenen van deze zijn twee verschillende economische proposities.

Uiteraard is met de oplossing van dit toerekeningsvraagstuk de periodewinstbepaling nog geenszins ten einde. In tweede instantie zullen de gewichtige vraagstukken van voorraadwaardering zich aandienen. Wil echter van een doelmatige winstbepaling worden gesproken, dan is een voortdurende bezinning op beide deelvraagstukken een dwingende vereiste. Dit temeer, indien het bereiken van een zekere mate van uniformiteit in de verslaglegging door ondernemingen het nastreven waard wordt geacht. Voor het eerst genoemde, ietwat vergeten deelgebied van het leerstuk van de winstbepaling, heeft dit artikel enige aandacht willen vragen.

najaar 1965